

М.В. Лисенко¹, О.С. Снітко², В.В. Брук¹¹Науково-дослідна установа «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем», Харків, Україна²Департамент бюджетної політики і фінансового планування Міністерства екології та природних ресурсів України, Київ, Україна

ВИЯВЛЕННЯ МОЖЛИВИХ НАПРЯМКІВ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ РОЗРАХУНКУ ІНДЕКСУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядається поняття індексу людського розвитку, методи його розрахунку, основні показники, що включаються в даний індекс. Розглянуті основні формули розрахунків ІЛР, що демонструє залежність соціально-економічного розвитку країни від рівня людського розвитку. Авторами виявлено, що головна мета розвитку полягає у створенні для людей таких умов, в яких вони могли б прожити довге і здорове життя, здобути освіту, мати гідні матеріальні умови та необхідністю є її екологічна складова, яка має вагомий вплив на якість життя людини.

Ключові слова: Індекс, сталий розвиток, екологічні показники, індикатор, індекс.

Постановка проблеми

Людський розвиток означає набагато більше, ніж зростання або падіння національних доходів. Це багатогранне та наповнене поняття. У наш час потрібно говорити про створення середовища, в якому люди можуть повністю реалізувати свій потенціал і вести продуктивне, творче життя у відповідності зі своїми потребами та інтересами, де люди є реальним багатством націй. За наявності необхідних та гідних умов люди зможуть вести життя, яке вони цінують. І таким чином, розвиток є набагато більше, ніж економічне зростання. Матеріальні цінності лише є засобом розширення вибору для людини. Тому постає проблема адекватного визначення рівня людського розвитку, а також соціального розвитку країни. Для цього існує поняття Індексу людського розвитку (ІЛР). Базуючись на показниках ІЛР, можливо визначити подальший вектор соціально-економічного та екологічного розвитку країни.

Слід зазначити, що обрана тема є доволі дослідженою, разом з тим результати дослідження проблем розвитку людського потенціалу в контексті розвитку науково-методичної бази вимірювання його кількісних і якісних характеристик, не можуть бути остаточними та такими, що однозначно визначають стан і рівень розвитку його складових елементів. Це пов'язано насамперед із постійними трансформаціями системи людського потенціалу під впливом численних зовнішніх факторів. Тому дослідження поточного рівня розвитку людського потенціалу є необхідним та значущим кроком у процесі забезпечення аналізу, оцінки та прогнозування розвитку трудових ресурсів країни. Вони мають бути своєчасними та відповідати

вимогам сучасного суспільства. Також треба підкреслити обов'язковість присутності екологічної складової у розрахунку ІЛР, її склад та унікальність згідно географічного положення регіону або країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Якщо сфокусуватися на Україні, то питання людського розвитку та його окремі аспекти є предметом досліджень багатьох наукових установ НАН України: Ради по вивченню продуктивних сил України, Інституту регіональних досліджень, Інституту економіки та прогнозування, Інституту демографії та соціальних досліджень, Національного інституту стратегічних досліджень. Серед вітчизняних учених, які різнобічно досліджують зазначене питання як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, слід виділити Н. Власенко, О.Власюка, О. Грішнову, І. Калачову, І. Курило, Е. Лібанову, О. Макарову, В. Онікієнка.

В працях П. Шевчука, М. Брауна, В. Скуратівського, О. Палія, Н. Волгіна здійснено аналіз індексу людського розвитку як статичного показника. Разом з тим питання людського розвитку та ефективного використання людського потенціалу не втрачають своєї актуальності та потребують уваги суспільства. Водночас для розрахунку показників людського розвитку в конкретній країні (наприклад, в Україні) можна і варто застосовувати ширшу національну статистичну базу, використовуючи яку розробити хоча і складніші, але виваженіші та інформативніші показники. Для моніторингу якості життя населення різних регіонів України, а також для визначення пріоритетних напрямків при розробці національних і регіональних про-

грам у цьому напрямку, необхідні методики розрахунків інтегрального індексу якості життя та кількісної оцінки різних його складових, у тому числі екологічної.

В Україні така методика була розроблена в 2000р. Фахівцями НАН України під керівництвом Е.М. Лібанової. У 2012 р. Інститутом демографії і соціальних досліджень НАН України при участі фахівців Державної служби статистики України був розроблений оновлений варіант даної методики за назвою «Методика вимірювання регіонального людського розвитку».

Ця методика враховує набагато більше основних аспектів людського розвитку: демографічний розвиток; розвиток ринку праці; матеріальний добробут населення; умови проживання населення; рівень освіти населення; стан та охорону здоров'я; соціальне середовище; екологічну ситуацію; фінансування людського розвитку. Для розрахунку значення кожного з названих аспектів використовуються цілі групи детальніших показників.

Застосування даної методики передбачає розрахунки інтегрального індексу регіонального людського розвитку на основі попереднього розрахунку різних його складових, у тому числі екологічного індексу.

Однак, згідно до Постанови № 1089 КМУ від 20 грудня 2017 року “Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року” ця методика була спрощена, розрахунок індексу регіонального людського розвитку здійснюється за трьома напрямками:

- 1) Довге та здорове життя;
- 2) Добробут і гідна праця;
- 3) Освіта.

Це приводить до недостатній об'єктивності оцінки рівня життя населення регіонів України та обумовлює необхідність модифікації методики.

Слід зазначити, що продумана, виважена та зрозуміла методика обрахунку ІЛР та його складових, крім ранжування і поділу країн на групи, дозволяє оцінити відповідність поточної ситуації певним орієнтирам, що виражаються оптимальними значеннями показників людського розвитку, а також зміну її за певний період. Порівняння індексів тривалості життя, освіченості та рівня життя дає можливість, за інших рівних умов, уточнити пріоритетність відповідних програм людського розвитку і необхідні розміри їх фінансування.

Водночас ІЛР не враховує багато параметрів, що забезпечують можливості вибору, і є цінними для людей. У зв'язку з цим триває постійна робота з удосконалення методики його розрахунку та доповнення його іншими синтетичними показниками. Проте жодні зміни у методиці розрахунку ІЛР не можуть зменшити його значення як принципово нового інструмента вивчення суспільного прогресу.

Разом з тим методика розрахунку ІЛР має бути розширена та вдосконалена для використання всередині країни.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сьогодні в період трансформаційних змін соціальної та економічної системи України та багатьох країн світу однією з найважливіших проблем суспільства є не лише збереження, а й примноження людського потенціалу країни. Це завдання може бути реалізовано лише за умови забезпечення стійкого та динамічного людського розвитку, що має відбуватись на якісно новій основі і який потребує адекватного та соціально гарантованого економічного забезпечення.

Поряд із цим в економічній теорії ще залишаються нерозв'язаними ряд концептуальних проблем, що пов'язані із визначенням сутності „людського розвитку” як соціально-економічної категорії, а також пошуком оптимальних та репрезентативних індикаторів його вимірювання, що мають врахувати як світовий досвід так і специфіку національних умов.

Актуальним в теоретичному та практичному плані є поглиблене розуміння тих тенденцій, закономірностей і факторів, що визначають стан, рівень та перспективу якісної динаміки людського розвитку населення України в складних сучасних умовах, а також наукове обґрунтування шляхів та ефективних механізмів забезпечення цього процесу.

Кінцевою метою економічного розвитку будь-якої країни та світу в цілому має бути створення умов для всебічного розвитку людини, покращення її добробуту, забезпечення її довгого та здорового життя. Саме за рівнем розвитку людського потенціалу можна судити про рівень соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Якщо звернутися до історії появи поняття ІЛР то можна дізнатися що існує Програма розвитку ООН(ПРООН), яка була створена рішенням Генеральної Асамблеї ООН в 1965 р., її діяльність фінансується з добровільних внесків держав, тому зберігається їхній контроль над фінансуванням операцій. Це впливова міжнародна організація, що має численний апарат фахівців. Її штаб-квартира розташована у Нью-Йорку. У більш ніж 100 країнах миру вона має свої постійні представництва. Діяльність ПРООН у цей час ведеться майже у всіх країнах, що розвиваються. Її направляє Рада керуючих, у який входять представники близько 50 держав, що обираються ЕКОСОС строком на три роки.

Головними критеріями надання допомоги по цій програмі виступають такі ключові показники, як чисельність населення й обсяг ВВП розраховуючи на душу населення країни-одержувача допомоги. Допомога надається по п'ятирічних орієнтовних завданнях по конкретних проектах в основному в трьох формах: напрямок фахівців, доставка устаткування й підгото-

вка національних кадрів. Частка фінансування ПРООН становить від 50 до 100%, залежно від рівня розвитку країни.

ПРООН має сильні зв'язки з Міжнародним банком реконструкції й розвитку, з яким вона координує свою діяльність. Орієнтація ПРООН чітко проглядається в тім, що більшість її програм у країнах, що розвиваються, майже завжди знаходяться під контролем західних фірм. У веденні Ради керуючих ПРООН діють кілька автономних добровільних фондів допомоги; найбільш великий з них - це фонд ООН в області народонаселення (ЮНФПА).

Але слід зазначити що концепція людського розвитку розглядає розвиток людини як основну мету і критерій суспільного прогресу. Головні цілі людського розвитку мають три напрямки розвитку: по-перше, тривалість життя людини, підтримуючи задовільний стан здоров'я, по-друге, одержання освіти, яка відповідає сучасним вимогам, по-третє - доступ до засобів, що забезпечують гідний рівень життя. Виходить що найважливішим показником у концепції людського розвитку є щорічний індекс людського розвитку (ІЛР) у різних країнах світу.

Концепція людського розвитку створювалася ПРООН саме для завдань сприяння людському розвитку у всесвітньому масштабі, на міжнародному рівні. У зв'язку з цим методологія розрахунку індексу людського розвитку ПРООН ґрунтується на мінімальному наборі показників, за якими можна зібрати достовірні порівняльні дані в усіх країнах світу. Кожен з показників покликаний кількісно виразити один з ключових напрямів (вимірів) людського розвитку. Ці показники періодично переглядаються, вдосконалюються і т. ін., проте ключові виміри людського розвитку залишаються незмінними відтоді, як Мегнад Десаї та Амартья Сен винайшли індекс розвитку людського потенціалу (індекс людського розвитку - ІЛР), а ПРООН включила його у свою доповідь 1990 року.

Це саме ті три виміри, які відображають ключові можливості у забезпеченні всього процесу людського розвитку: прожити довге й здорове життя (вимір - довголіття); набути, розширювати й оновлювати знання (вимір - освіченість); мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя (вимір - матеріальний рівень життя).

Якщо розглянути вимір довголіття то він відображає можливість людей прожити тривале й здорове життя. Хоча прямого зв'язку між довголіттям і здоров'ям населення немає (наприклад, нерідко молоді та здорові люди гинуть у військових конфліктах, а хронічно хворі з допомогою медицини живуть довго), однак будь-яке продовження життя в загальному випадку бажане для людей.

Значення продовження життя полягає у загальній переконаності у тому, що тривале життя цін-

не як саме по собі, так і з огляду на різні непрямі переваги, тісно пов'язані з більшою тривалістю життя, наприклад, з огляду на можливість більше скористатися перевагами освіти, високого рівня життя і т. ін. Виміром довголіття обрано показник середньої очікуваної тривалості життя при народженні. Це один з найпоширеніших показників міжнародної статистики. Він розраховується майже для всіх країн за зіставною методикою і виражається, як правило, в роках. Середня очікувана тривалість життя при народженні характеризує середній показник тривалості життя стосовно новонароджених у даному році, якщо б їм довелося прожити все життя в умовах даної інтенсивності смертності.

Ще один показник - це Показник освіченості також важливий не лише сам по собі. Цей вимір людського розвитку відображає можливості людей набувати знання і здібності для повноправної та багатогранної участі в житті сучасного суспільства та значимого особистого внеску в це життя. У сучасних умовах цінність освіченості є особливо високою і дедалі зростає у міру розвитку науково-технічної революції та інтелектуалізації праці. Особливістю цього показника є те, що він складається з двох компонентів: досягнутого рівня грамотності дорослого населення та сукупної частки учнів у загальній чисельності населення відповідного віку. У кінцевому рахунку зазначені складові показника освіченості беруться з ваговими коефіцієнтами. При побудові цього показника виходять з того, що грамотність є необхідною передумовою здобуття освіти, першим кроком навчання, і тому міра грамотності (частка грамотних у загальній чисельності населення, старшого за 15 років) має бути важливішим серед показників даного виміру людського розвитку, тому більша вага (2/3) надається досягнутому рівню грамотності дорослого населення. Щодо економічно розвинутих країн, то рівень грамотності - лише мінімальна характеристика освіченості населення. Тому цей показник у межах того самого виміру освіченості доповнено показником сукупної частки учнів (сукупного валового контингенту учнів, або повноти охоплення навчанням). Цій другій складовій показника рівня освіченості надається менша вага (1/3). Сукупна частка учнів розраховується як відношення загальної чисельності людей, які розпочали навчання на всіх рівнях (від початкової школи аж до післядипломної освіти) впродовж даного року до загальної чисельності населення відповідного віку. Межі цього віку звичайно беруться від 5 до 24 років, але в конкретному випадку можуть залежати від країни.

Показник матеріального рівня життя має відображати можливості доступу людей до матеріальних ресурсів, необхідних для гідного існування, включаючи ведення здорового способу життя, за-

безпечення територіальної та соціальної мобільності, обмін інформацією й участь у житті суспільства. Цей вимір, безумовно, є найскладнішим для оцінки та трактування людського розвитку. ПРООН наголошує, що матеріальний стандарт життя (або персональне багатство) лише відкривають для людини можливості, однак не визначають використання цих можливостей. Тобто це засіб, що розширює можливості вибору, але не сам вибір. Матеріальний рівень життя у розрахунку ІЛР характеризується скоригованим реальним (розрахованим за паритетом купівельної спроможності національної валюти) валовим внутрішнім продуктом (ВВП) на душу населення. У цьому разі більше, ніж стосовно інших вимірів людського розвитку, вибір числового показника визначався наявністю зручних і зіставних статистичних даних для практично всіх країн, а не обґрунтованістю його як міри людського розвитку, проте знайти обґрунтованіший показник поки що не вдається.

Для принаймні часткового згладжування суперечностей ВВП на душу населення як показника людського розвитку використовуються певні методичні прийоми. По-перше, ВВП на душу населення перераховується в міжнародну валюту (на практиці - долар США) не за офіційним обмінним курсом, а за паритетом купівельної спроможності, який визначається кількістю одиниць національної валюти, необхідною для придбання певного «кошика» товарів і послуг, аналогічного тому, який можна купити на 1 долар у США. По-друге, для врахування спадної корисності доходу, що зростає, використовується процедура нормування ВВП за десятковим логарифмом. У такому розрахунку будь-який приріст доходу дисконтнується, однак має певну цінність, а зменшення граничної корисності відображається специфікою самої логарифмічної функції.

Отже, для кількісного представлення трьох базових вимірів людського розвитку використовуються такі індикатори: середня очікувана тривалість життя при народженні (показник довголіття); частка грамотних серед населення 15 років і старшого та сукупна частка учнів серед населення відповідного віку (показники освіченості); скорегований реальний ВВП на душу населення (показник матеріального добробуту). Перераховані індикатори вимірюються різними одиницями вимірювання, змінюються вони нерівномірно та нерідко різноспрямовано. Тому для побудови загального індексу людського розвитку (ІЛР) потрібне агрегування цих індикаторів, тобто зведення їх воедино.

У загальному вигляді індекс людського розвитку (Human development index - HDI) розраховується за формулою простої середньої арифметичної індексу тривалості життя (I_{life}), індексу рівня освіченості (I_{educ}) та індексу скоригованого реального ВВП на душу населення (I_{inc}):

$$ІЛР(HDI) = \frac{I_{life} + I_{educ} + I_{inc}}{3}.$$

Індекс тривалості життя обчислюється за формулою:

$$I_{life} = \frac{X_i - X_{min}}{X_{max} - X_{min}},$$

де X_i - очікувана тривалість життя при народженні населення i -тої території;

X_{max} - максимальне значення показника (прийняте на рівні 85 років);

X_{min} - мінімальне значення показника (прийняте на рівні 25 років).

Індекс рівня освіченості обчислюється за формулою:

$$I_{educ} = \frac{2 \cdot I_{adult} + I_{child}}{3}$$

де I_{adult} - індекс грамотності дорослого населення;

I_{child} - індекс сукупної частки учнів у загальній чисельності населення відповідного віку.

Індекс скоригованого реального ВВП (I_{inc}) на душу населення обчислюється за формулою:

$$I_{inc} = \frac{\lg x_i - \lg x_{min}}{\lg x_{max} - \lg x_{min}}$$

де X_i - скоригований реальний ВВП у розрахунку на рік (за паритетом купівельної спроможності) на душу населення i -тої території;

X_{max} - максимальне значення показника (прийняте на рівні 40 000 доларів на рік);

X_{min} - мінімальне значення показника (прийняте на рівні 100 доларів на рік).

Тож показник ІЛР для кожної країни свідчить про те, скільки ще належить зробити цій країні для досягнення певних цілей - середньої тривалості життя 85 років, повної грамотності населення та суцільного охоплення навчанням молоді і рівня середньорічних доходів на душу населення у розмірі 40 000 доларів за паритетом купівельної спроможності національної валюти. Ці цілі тим ближчі, чим ближчим є значення ІЛР до одиниці. Система числових показників вимірювання рівня людського розвитку, яка використовується ПРООН для більшості країн, далека від досконалості, у зв'язку з чим вона не лише постійно вдосконалюється, а й постійно підлягає критиці. Проте вона чітко обґрунтована теоретично та обумовлена наявністю статистичних даних, порівнянних для практично всіх країн світу.

Класифікація країн за ІЛР

Після того, як значення ІЛР розраховані, здійснюється ранжирування країн за цим показником. Після цього країни розбиваються на три групи:

- країни з високим рівнем людського розвитку – для яких $ІЛР \geq 0,8$;
- країни з середнім рівнем людського розвитку – для яких $0,5 \leq ІЛР < 0,8$;
- країни з низьким рівнем людського розвитку – для яких $ІЛР < 0,5$.

Для більш глибокого та ґрунтовного аналізу людського розвитку крім ІЛР використовують додаткові показники, а саме:

- індекс бідності населення для країн, що розвиваються (ІБН-1);
- індекс бідності населення для країн-членів ОЕСР, країн Західної та Східної Європи, а також СНД (ІБН-2);
- індекс розвитку з урахуванням гендерного фактора (ІРГФ);
- показник розширення можливостей жінок (ПРМЖ);
- екологічний індекс.

Одночасне використання при аналізі ІЛР та ІБН дають змогу зробити висновки про ступінь однорідності різних шарів населення за рівнем людського розвитку. Низьке значення ІБН поряд з високим значення ІЛР свідчить не лише про високий рівень людського розвитку, а ще й про те, що він характерний для значної частини населення цієї країни. В цілому можна говорити про існування залежності: чим вище рівень розвитку людського потенціалу, тим нижчим є рівень бідності. Виключенням із цього правила стають країни із значним розшаруванням на багатих і бідних. Для таких країн відносно високі значення ІЛР виникають поряд з порівняно значним рівнем бідності населення.

Якщо паралельний аналіз ІЛР та ІБН дозволяє оцінити рівність можливостей розвитку багатих і бідних в країні, то одночасний аналіз ІЛР та індексу розвитку з урахуванням гендерного фактора (ІРГФ) дозволяє оцінити рівність можливостей розвитку чоловіків і жінок. Такій самій меті слугує і показник розширення можливостей жінок (ПРМЖ).

Чим вищим є значення ІРГФ, тим більш рівними є можливості жінок та чоловіків у розвитку своїх здібностей. В той же час високі значення ПРМЖ свідчать про те, що жінки мають можливість не лише розвивати свої здібності, а реалізувати їх на практиці, відіграючи рівну з чоловіками роль в соціально-економічному розвитку суспільства.

Місце України за індексом людського розвитку

тку

Починаючи з 1995 року, Програма розвитку ООН в Україні за допомогою регулярних національних звітів щодо людського розвитку постійно прагнула привернути увагу політиків і громадськості до викликів, перед якими стоїть держави у сфері соціального і економічного розвитку. Національні звіти пропонували погляд у довгостроковій перспективі, аналіз ситуації в країні та стратегій посилення людського розвитку. Україна добила прогресу у сфері збільшення доходів населення, в освіті та охороні здоров'я. Певний успіх досягнуто в галузі гендерної політики. Водночас, подальший прогрес у забезпеченні гендерної рівності частково залежить від збільшення кількості жінок на керівних посадах. В галузі охорони здоров'я серйозним недоліком з погляду виконання завдань залишається швидке збільшення кількості випадків ВІЛ-інфекції, зростання смертності в результаті СНІДу і розповсюдження туберкульозу.

Невтішні прогнози експертів щодо місця України в Індексі розвитку людського потенціалу, на жаль, виправдалися. Хоча за період з 2001 року позиція України в індексі країн повільно підвищувалася (з 80 у 2001 та 78 у 2003 до 77 та 76 у 2005-2006 рр. відповідно), у звіті за 2009 р. Україна, зважаючи на світову фінансову кризу, опинилася лише на 85 місці

Київ, 14 вересня 2018 р. – В оновленій статистичі ПРООН представляє Індекс людського розвитку за 2017 рік (ІЛР – значення та позиції) для 189 країн і територій, визнаних ООН, а також ІЛР з урахуванням соціально-економічної нерівності (ІЛРН), індекс гендерного розвитку (ІГР), індекс гендерної нерівності (ІГН) та розділ із п'ятьма інформаційними панелями (Рис.1)

Між Україною та іншими країнами залишаються значні відмінності, коли йдеться про благополуччя населення. Дитина, народжена зараз у Норвегії – країні з найвищим ІЛР – ймовірно проживе понад 82 роки і навчатиметься майже 18 років. Водночас хлопчик, народжений в Україні, найімовірніше проживе 63 роки і присвятить навчанню 12 років. Хоча значна нерівність виникає у багатьох країнах, включаючи деякі найзаможніші країни, в середньому такі країни як Україна, де фіксується нижчий рівень людського розвитку, зазнають більших втрат.

Загалом в Україні спостерігається тенденція до поступового покращення в сфері людського розвитку, але попереду ще чимало роботи: Україна перебуває на 88 місці у рейтингу з 189 країн, для яких вираховується ІЛР. Проте такий показник все ж дозволив країні потрапити у вищу категорію людського розвитку.

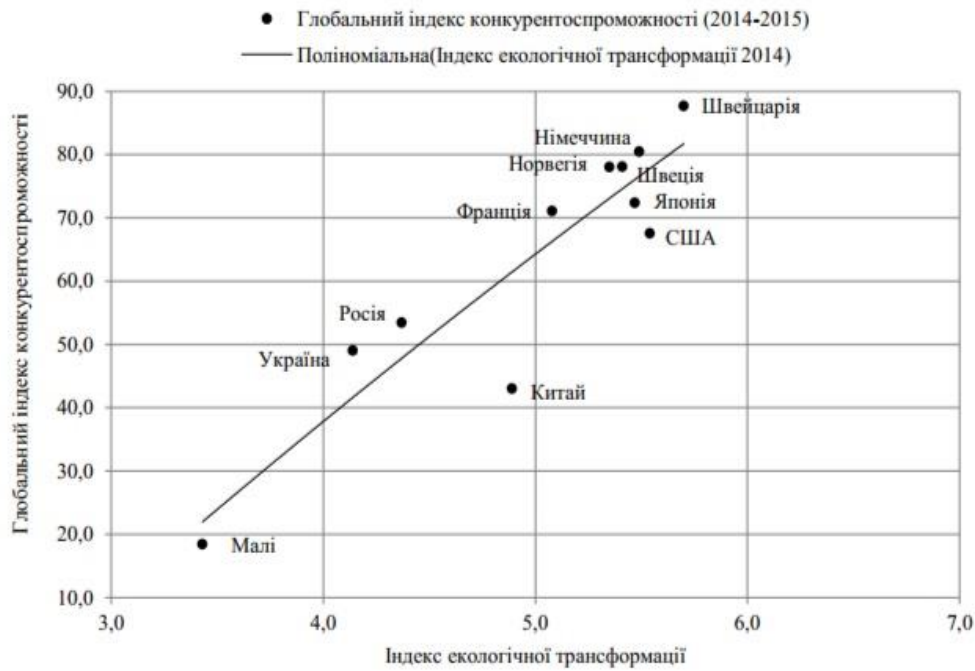

Рис. 1. Взаємозалежність індексів глобальної конкурентоспроможності країн та їх екологічних трансформацій

Питанням взаємообумовленості екологічного та соціально-економічного розвитку на макроекономічному рівні на сьогодні присвячена достатньо обмежена кількість наукових досліджень. У контексті об'єктивних відповідей на поставлене вище питання найбільш придатними виявляються висновки дослідження д-ра екон. наук, проф. В.Г. Потапенко, де він виявив та систематизував певні кореляції й закономірності між типами країн, динамікою їх розвитку і взаємозв'язків економічного, соціального та екологічного компонентів їх природогосподарських систем. Логіка наукових висновків В.Г. Потапенка має таке

підґрунтя. По-перше, він визначив характеристики екологічної та соціально-економічної ситуації, які доцільно аналізувати з метою виявлення їх взаємозв'язків і взаємозалежностей: а саме екологічні, економічні та соціальні критерії аналізу природогосподарських систем країн. По-друге, до аналізу були залучені індикативні чинники впливу на функціонування природогосподарських систем, що відображені у відповідних параметризованих індикаторах. У таблиці 1 наведено критерії аналізу природогосподарських систем макrorівня за методикою В.Г. Потапенка.

Таблиця 1

Критерії аналізу природогосподарських систем державного рівня.

Індекс	Оригінальна назва	Джерело
Індекс екологічної трансформації	Environmental Performance Index	Environmental Performance Index
Глобальний індекс конкурентоспроможності	Global Competitiveness Index	World Economic forum
Індекс економічної свободи	Economic freedom	
Індекс розвитку людського потенціалу	Human Development index	
Зростання ВВП		Central Intelligence Agency
ВВП на душу Населення		Central Intelligence Agency
ВВП		Central Intelligence Agency
Приріст населення		Central Intelligence Agency

Основний висновок із цитованого дослідження В.Г. Потапенка, за даними 2010-2011 рр., полягає в такому: кореляція між Індексом екологічної трансформації та Глобальним індексом конкурентоспроможності є чітко визначеною та вагомою, що підтне

рджує гіпотезу про взаємовплив та взаємозалежність конкурентоспроможності та екологічності.

Рисунок 1 ілюструє наявність яскраво позначеної закономірності, відповідно до якої, чим вищий індекс екологічної трансформації країни, тим вищий індекс глобальної конкурентоспроможності

країни. Ця обставина ще раз свідчить про той факт, що проведення ефективної екологічної політики в економічно розвинених країнах є потужним чинником підвищення конкурентоспроможності цих країн.

Метою цієї політики є створення такого економічного середовища, яке б повноцінно реалізовувало концепцію сталого розвитку за рахунок як адміністративних і організаційних, так і дієвих у розвинутому ринковому середовищі економічних, у т.ч. фінансових механізмів піднесення світового та національного господарства, що забезпечуватимуть і високі екологічні та соціальні ефекти. Природоохоронним питанням в останні 40 років приділяється суттєва увага на світовому рівні лише, відлік ведеться від Стокгольмського процесу у 1972 р., продовжений самітами в Ріо-де-Жанейро 1992 р., в Йоганесбурзі у 2002 р. і самітом Ріо+20 у 2012 р. Це пов'язано з особливим місцем сфери природокористування та екології в ідеології сталого розвитку, яка наразі є парадигмою господарювання на ХХІ століття. На сьогодні ідеологема сталого розвитку несе в собі більше концептуальний, ніж інструментальний зміст, потребує свого розкриття в дієвих економічних моделях розвитку, які стали б альтернативою фронтальній або, за іншим визначенням, "коричневій" індустріальній економіці і сформуvalи принципово відмінний від нинішнього природомісткого й екологічно шкідливого та потенційно небезпечного технологічний уклад виробництва. Такий виробничий уклад та відповідна модель економіки повинна містити усі пріоритети сталого розвитку. Господарська практика двадцятиліття, яке минуло з першого саміту Ріо-92, довела те, що саме незбалансованість пріоритетів сталого розвитку за трьома його основними складовими - економічною, екологічною та соціальною є головною причиною відсутності бажаних ефектів у комплексі — сталого розвитку національного господарства у цілому. Акцент на екологічній складовій сталого розвитку, який було зроблено в останнє десятиліття, є закономірним, оскільки вирішував найактуальніше завдання свого часу – збереження довкілля. Проте, його виявилось недостатньо, і наразі більш адекватним сьогоднішньому моменту й оціненим перспективам розвитку світової цивілізації є розгорнутий концепт сталого розвитку за трьома його основними імперативами: екологічним, який визначає умови й межі відновлення екологічних систем унаслідок їх експлуатації; економічним, що передбачає формування економічної системи, гармонізованої з екологічним чинником розвитку; соціальним, який утверджує право людини на високий життєвий рівень в умовах екологічної безпеки й благополуччя.

Отже, на майбутнє ідеологія людського розвитку має спиратися на триєдину ідею сталого розви-

тку (економіка, екологія, суспільство) і повинна бути розгорнута за двома напрямками – стійкості, тобто усталеності розвитку виробничих систем та системної справедливості розподілу й споживання, а саме повернення до природних законів системного розвитку. Основним господарським інструментарієм, за допомогою якого розбудуватиметься економічна складова сталого розвитку, враховуючи екологічні й соціальні пріоритети зростання, є методологічні принципи нової філософії господарювання, що розкривається у концептах "зеленої" та "синьої" економіки. Так, з одного боку, це розвиток керованої "зверху до низу" Зеленої економіки з таким інструментарієм, як екологічні обмеження й податки, ринкова інтерналізація й капіталізація природно-виробничих відносин, державне втручання й видатки на охорону навколишнього середовища, цільові програми бюджетного розвитку соціальної сфери, глобальні ініціативи та їх підтримка на національному рівні. З іншого боку, це принципи "Синьої" економіки, основним напрямом впровадження яких є рух "знизу до верху" – екологічні соціальні та бізнес-ініціативи, розвиток екологічно безпечного безвідхідного виробництва, альтернативної, малої енергетики, органічної промисловості і сільського господарства, муніципалізація та регіоналізація еколого-економічних відносин, розвиток корпоративної соціальної й екологічної відповідальності.

Отже, на основі цього можна сформулювати новітній економіко-філософський концепт оцінки людського розвитку – його сутність перебуває в урахуванні інтересів і потреби людини як частини природи й водночас економічно-активного елемента природно-антропогенної системи, що вимагає удосконалення показників його оцінки екологічними й економічними критеріями.

Підсумовуючи вищесказане, можна визначити, що інтегральний, комплексний підхід до оцінки людського розвитку має враховувати по-перше – показники, що характеризують наявність природно-ресурсного потенціалу, стан довкілля і рівень еколого-орієнтованого розвитку національного господарства, по-друге – економічні показники, що характеризують конкурентоспроможність економіки національної економіки, яка значним чином відбивається і на рівні людського розвитку. Таким чином, виходячи з парадигми сталого розвитку, інтегральний показник оцінки людського розвитку повинен бути більш багатоаспектним і має бути доповненим як мінімум показниками, які характеризують стан природно-ресурсного потенціалу як умов життєдіяльності людини, ведення господарської діяльності та важливого чинника забезпечення конкурентоспроможності країни на світових ринках товарів і послуг.

Висновки

В сучасній науковій літературі людський розвиток трактують відповідно до концепції людського розвитку, що стала основою ще першої Доповіді про світовий людський розвиток 1990 року. Однак, це визначення людського розвитку є занадто спрощеним і не відображає повною мірою сутнісного розуміння зазначеної категорії.

Обґрунтована необхідність оцінки ефективності системи соціально-економічного забезпечення людського розвитку за групою запропонованих кількісних та якісних показників, що характеризують досягнутий рівень реальних доходів та майнової забезпеченості населення, екологічного стану, споживання матеріальних благ, культурних і побутових послуг, ступінь забезпечення населення належними умовами у виробництві і побуті, сферах духовного, фізичного та соціального розвитку, рівень існуючих соціально-правових гарантій населення, а також надійність у забезпеченні політичних свобод і прав громадян у суспільстві.

Важливо зауважити, що фактично всі країни розміщуються в ньому в спадному порядку, і найбільшу увагу привертає їхнє місце в індексі, а не його абсолютне значення, хоча різниця індексів країн, що стоять поряд у списку, може складати всього 3-5%, а отже і не може відображати реальну відмінність соціального становища в них. Проте розвинені країни продовжують використовувати свої високі позиції в індексі для самореклами на світовій арені та впроваджують непотрібні соціальні заходи для того, щоб зайняти перші місця в індексі. Задля вдосконалення індексу та підвищення його ефективності як індикатора соціальної ситуації в країні пропонуємо впровадити наступні зміни. Перш за все, в індекс необхідно включити й інші складові, наприклад, показники зайнятості та безробіття, грошові вкладення у соціальні програми, участь у міжнародних соціальних проектах, кількість видатних науковців, кількість дітей у сім'ях та можливість надання їм гідної освіти, кількість неповнолітніх, що палять або вживають алкогольні напої тощо.

Отже, Індекс людського розвитку можна було б вдосконалити та зробити більш надійним індикатором ефективності соціальної політики країни шляхом внесення до нього екологічної складової. Виходячи з парадигми сталого розвитку, інтегральний показник оцінки людського розвитку може бути доповненим як мінімум показниками, які характеризують стан природно-ресурсного потенціалу як умов життєдіяльності людини, ведення господарської діяльності та важливого чинника забезпечення конкурентоспроможності країни на світових ринках товарів і послуг.

Ця проблема є досить актуальною та вимагає подальшого дослідження.

Література

1. Васильченко, В.С. Управління трудовим потенціалом: навч. посіб. [Електронний ресурс] / В.С. Васильченко, А.М. Гриненко, О.А. Грішнова, Л.П. Керб. — К.: КНЕУ, 2005. — Режим доступу: <http://buklib.net/books/21930/>
2. UNDP (1993), "Human Development Report 1993", Oxford University Press, New York City, USA
3. Riley, J.C. (1990), "The Risk of Being Sick: Morbidity Trends in Four Countries", *Population and Development Review*, 16, 403-432.
4. Индекс развития человеческого потенциала — информация об исследовании [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. — Режим доступа: [http://gtmarket.ru/ratings/human\(development\(index/human\(development\(index/info](http://gtmarket.ru/ratings/human(development(index/human(development(index/info)
5. United Nations Development Programme (2013), "Human Development Report 2013: The Rise of the South Human Progress in a Diverse World, Statistical annex", New York City, USA.
6. Карпенко, А.В. Рівень людського розвитку в Україні [Електронний ресурс] / А.В. Карпенко. — Режим доступу: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_1/17\(1\(28.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_1/17(1(28.pdf)
7. Український соціум [Текст] / Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. / За ред. В.С. Крисаченка. — К.: Знання України, 2005. — 792 с.
8. Потапенко, В.Г. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки» [Текст] : монографія / В.Г. Потапенко ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Є.В. Хлобистова. — Київ : НІСД, 2012. — 360 с.

References

1. Vasylychenko, V.S. (2005), *Upravlinnia trudovym potentsialom* [Management of labor potential], KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. UNDP (1993), "Human Development Report 1993", Oxford University Press, New York City, USA
3. Riley, J.C. (1990), "The Risk of Being Sick: Morbidity Trends in Four Countries", *Population and Development Review*, 16, 403-432.
4. Centre for Human Technologies (2013), "The Human Development Index (information about the research". Retrieved from: [http://gtmarket.ru/ratings/human\(development\(index/human\(development\(index/info](http://gtmarket.ru/ratings/human(development(index/human(development(index/info) (Accessed 20 September 2013).
5. United Nations Development Programme (2013), "Human Development Report 2013: The Rise of the South Human Progress in a Diverse World, Statistical annex", New York City, USA
6. Karpenko, A.V. (2012), "The level of human development in Ukraine", *Zbiryk naukovykh prats' Tavrijs'koho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu.*, vol. 1. Retrieved from: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_1/17\(1\(28.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_1/17(1(28.pdf) (Accessed 20 September 2013).
7. Krysachenko, V.S. (2005), *Ukrains'kyj sotsium* [Ukrainian socium], Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine
8. Potapenko, V.G. (2012). *Stratehichni priorityty bezpechnoho rozvytku Ukrainy na zasadakh «zelenoi ekonomiky»* [Strategic priorities for safe development of

Ukraine on the «green economy» principles]. E.V. Khlobystov (Ed.). Kyiv: NISS [in Ukrainian].

Рецензент: д-р техн. наук, проф. Ю.О. Давідіч, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Харків, Україна

Автор: ЛИСЕНКО Марія Вячеславівна
аспірант

Науково-дослідна установа «Український Науково-дослідний інститут екологічних проблем» (УКРН-ДІЕП)
E-mail - lysenko595@ukr.net

Автор: СНІТКО Олександр Сергійович
завідувач сектору закупівель
Департамент бюджетної політики і фінансового планування Міністерства екології та природних ресурсів України, м. Київ, Україна
E-mail - vitarik1972@ukr.net

Автор: БРУК Володимир Вікторович
к.т.н.,
Завідуючий лабораторією
Науково-дослідна установа «Український Науково-дослідний інститут екологічних проблем» (УКРН-ДІЕП)
E-mail - morlab@ukr.net

FINDING OF THE POSSIBILITY WAYS FOR IMPROVING THE METHODOLOGY OF CALCULATING THE HUMAN DEVELOPMENT INDEX

M. Lysenko¹, O. Snitko², V. Bruk¹

¹Scientific-Research Institution "Ukrainian Scientific Research Institute of Ecological Problems", Kharkiv, Ukraine

²Department of Budget Policy and Financial Planning of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The concept of human development index (HDI), methods for its calculation and the main indicators included in this index are discussed in the article. The basic calculation formulas of HDI are considered, that demonstrate the dependence of the socio-economic development of the country from the level of human development. The authors have found, that the main goal of the development is to create the conditions for people in which they could live a long and healthy life, get qualify education, have worthy material conditions. The compulsory component of such conditions is ecological one, which has a significant impact on the quality of human life. The article provides an analytical overview of the human development index for the European Union countries. The Human Development Index (Human Development Index) - a combined measure of the human development in the countries and regions of the world. Particular attention is paid to work as a contributing factor of the index of human development. As a result of reviews of the formal studies (Programme of the United Nations Development Report with the assessment of economic and social progress of the world, social statistics, the European Union, the United Nations reports, Human Development Report 2015 - Work in the name of the person) revealed positive accents contributing to the development in the countries EU "very high human development index." In addition the author summarized in a table: Human Development Index; Human Development Index adjusted for inequality; Gender Development Index; Gender Inequality Index; Multidimensional Poverty Index. favorable conditions formulated by the author (if possible) in the workplace; Tools supporting macroeconomic framework aimed at reducing volatility and creating secure jobs; active actions of the European Union in the field of "labor issues" directly affecting human development.

Keywords: Index, Sustainable Development, Ecological Indicators, Methodology, Index